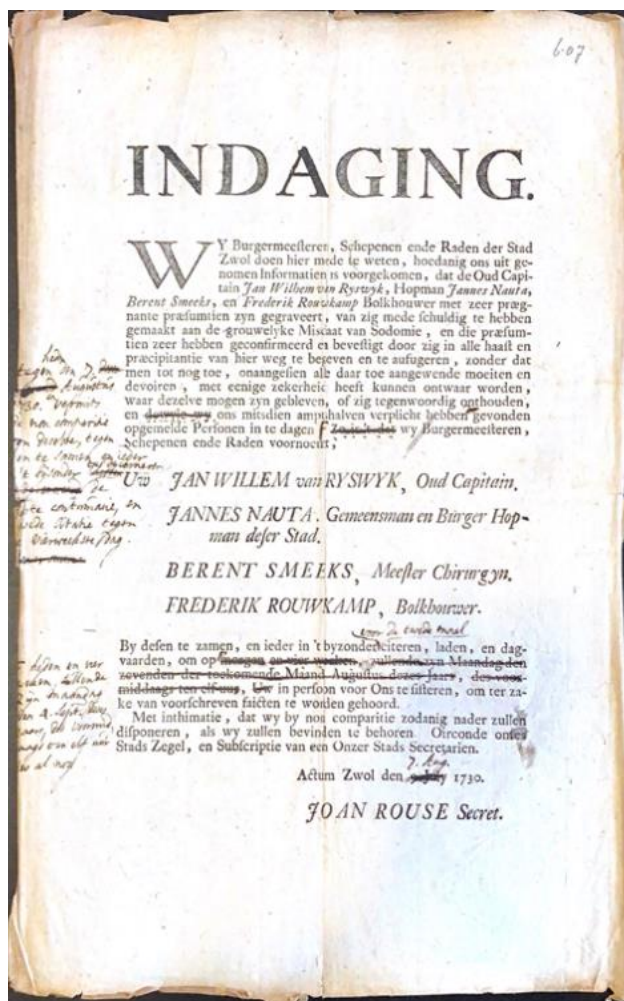

Sodom en Gomorra in Zwolle en Amsterdam

De sodomievolgelingen in Zwolle tussen 1730-1732 in vergelijkend perspectief met Amsterdam

Indaging verdachten van sodomie, 9 juli 1730 te Zwolle, Joan Rouse.

Bachelorscriptie – BA Geschiedenis

Naam + studentnummer: Sophie Prijs (6146767)

Email: s.d.j.prijs@uu.nl

Begeleider: Dr. Lars Behrisch

22 januari 2021

Woorden: 7998

(Exclusief: noten, bibliografie, samenvatting, keywords en inhoudsopgave, ergo de randvoorwaarden).

Utrecht University

Samenvatting

In deze scriptie is er onderzoek gedaan naar in hoeverre de sodomievervolgingen in Zwolle tussen 1730-1732 verschilden van de sodomievervolgingen in Amsterdam. Het vraagstuk kwam voort uit de hypothese dat er gezien de regionale verschillen op bestuurlijk vlak tussen het oosten en het westen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ook verschillen zouden kunnen zijn tussen de sodomievervolgingen. Bovendien was er nog weinig onderzoek gedaan naar de vervolgingen in Zwolle. Met een comparatief onderzoek, een grootschalige analyse van Zwolse primaire bronnen, literatuur over de Amsterdamse vervolgingen en een beschrijvend hoofdstuk over de besturende en rechtsprekende praktijk in beide steden, heeft deze scriptie aangetoond dat er weldegelijk verschillen waren. De Zwolse en Amsterdamse rechtbanken hanteerden in eerste instantie een andere aanpak en de straffen die uitgedeeld werden verschilden in beide steden. Daarentegen toonde het onderzoek ook aan dat er grote parallellen waren tussen beide rechtbanken en diens rechtsgang ondanks regionale verschillen. Bovendien zijn er nuances in de historiografie aangebracht aan de hand van de vergelijking.

Keywords

sodomievervolging, sodomie, sodomiet(en), schepenen, schepenbank, meente, magistraat, vroedschap, gerecht, rechtbank, Republiek, Zwolle, Amsterdam, oosten, westen.

Inhoudsopgave:

SAMENVATTING	1
KEYWORDS	1
INLEIDING	3
1. BESTUUR EN RECHTSPRAAK VAN ZWOLLE EN AMSTERDAM	9
1.1 BESTUUR EN DE RECHTSPRAAK VAN ZWOLLE.....	9
1.2 BESTUUR EN RECHTSPRAAK IN AMSTERDAM	12
1.3 DEELCONCLUSIE	13
2. DE SODOMIEVERVOLGINGEN TE AMSTERDAM	15
2.1 VERVOLGINGEN 1730-1732	15
2.2 WETGEVING OVER SODOMIE	17
2.3 RECHTSGELIJKHEID	18
2.4 VEROORDELINGEN EN STRAFFEN	19
2.5 DEELCONCLUSIE	20
3. SODOM EN GOMORRA IN ZWOLLE?	21
3.1 AANLEIDING EN BEGIN VERVOLGINGEN MEI 1730	21
3.2 VERVOLGINGEN VAN OKTOBER 1730 TOT DECEMBER 1732.....	22
3.3 VERHOREN.....	23
3.4 INTERSTEDELIJKE SAMENWERKING EN UITLEVERINGEN	24
3.5 RECHTSGELIJKHEID EN ZORGVULDIGHEID.....	25
3.6 VEROORDELINGEN EN STRAFFEN	26
3.7 DEELCONCLUSIE	27
CONCLUSIE	29
BIJLAGEN	32
BIJLAGE 1:.....	32
BIJLAGE 2:.....	33
BIJLAGE 3:.....	35
BIBLIOGRAFIE	36
PRIMAIRE BRONNEN	36
SECUNDAIRE LITERATUUR	37
AFBEELDINGEN:.....	40

Inleiding

[...] uit genomene informatie den rechter genoeg is gebleken, dat zij gedetineerdens niet alleen onder malkanderen over en weer, maar ook nog boven dien beide afzonderlijk met andere meermalen hebben geperpetreerd de verfoeilijke misdaad van Sodomie; een Zonde welke God de Heere niet alleen in zijn Woord zo uitdrukkelijk betuigt heeft een grouwel te zijn in zijne Oogen, en bevolen, dat die gene die zig daar aan schuldig maken, zekerlijk zullen gedood worden, maar ook op de aller exemplaerste wijze gestraft heeft aan die Stad, waar van ze nog huidendaags om dieswille de naam draagd;¹

Zo klonk een paragraaf uit het vonnis dat op 8 juli 1730 uitgesproken werd over de mannen Gerrit Banders en Andries Bilevelt. Beiden mannen waren woonachtig in Zwolle en hadden meermaals de ‘verfoeilijke misdaad van Sodomie’ begaan.² In het vonnis werd het Bijbelverhaal over de ondergang van de steden Sodom en Gomorra aangehaald, waarvan de zonde ‘sodomie’ is afgeleid. De steden zouden door God verwoest zijn, omdat de inwoners grote zondenaars waren door bijvoorbeeld ongepast seksueel gedrag. De connotatie van sodomie, als zonde van incorrect seksueel gedrag tussen mensen van hetzelfde geslacht, vindt zijn oorsprong niet in de Bijbel maar in middeleeuwse boete- en biechtboeken.³ Zeker in protestantse landen, waar mensen veel waarde hechtten aan de Bijbel, hebben de verhalen over Sodom extra gewicht gekregen.⁴ Dit blijkt tevens uit de verwijzing naar het Bijbelverhaal in het bovenstaande vonnis. Met Banders en Bilevelt zou het tragisch aflopen, beide mannen

---

¹ Om het annoteren van de primaire bronnen consequent te houden zijn de meest recente [richtlijnen van het Historisch Centrum Overijssel gehanteerd](#). Soms heb ik voor de volledigheid nog een pagina nummer achter de bron genoteerd (bijv. wanneer het een citaat betreft of bij informatie die specifiek van bepaalde pagina’s afkomt).

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv. nr. 3867, aldaar 583-584.

Voor de verkorte noot hanteren zij het volgende format:
NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

² NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-584.

³ Het woord ‘sodomie’, afgeleid van de stad Sodom, werd vanaf de middeleeuwen gezien als ‘elke vorm van gemeenschap, anaal of niet, waarbij de man zijn partner, vrouw of man, mens of dier van achteren penetreerde’. Geciteerd uit: Gijs Bouwman, *De zonde van Sodom: ontstaan en verstaan van een bijbelverhaal* (Hilversum 1990) 18. ; Bijbel Online, ‘De verwoeste steden Sodom en Gomorra’, (versie onbekend), <https://bijbel.eo.nl/bijbelse-achtergrond/de-verwoeste-steden-sodom-en-gomorra> (geraadpleegd op 15 november 2020). ; Bouwman, *De zonde van Sodom*, 13–20.

⁴ Bouwman, *De zonde van Sodom*, 15.

werden veroordeeld tot ophanging, waarna hun lijken 'op een horde na het galgevelde gesleept, en aldaar onder de galg begraven' werden.⁵

De bovenstaande veroordelingen voor sodomie waren geen unicum. Sodomie was al sinds de middeleeuwen strafbaar maar tussen 1730-1732 vond er een grote toename plaats van het aantal vervolgingen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.⁶ Historicus Ivo Schöffers schrijft dat wanneer de gevluchte sodomieten, ongeveer vierhonderd, en de niet gedocumenteerde processen meegeteld worden er ongeveer zeshonderd slachtoffers waren tussen 1730-1732 in de Republiek.⁷ Bovendien stelt hij dat de vervolgingen intensiever waren in Utrecht en Holland.⁸ De sodomieprocessen in de jaren 1730 waren anders van karakter doordat de straffen van de schuldig bevonden mannen zwaarder waren dan voor 1730 en doordat de processen en de strafvoltrekking publiekelijk werden.⁹ Er ontstond een paradox, waarbij mensen de veroordelingen zagen en over sodomie hoorden, maar het praten over en plegen van sodomie bleven hoogstens taboe en verboden.¹⁰

Over de sodomievervolgingen in de Republiek zijn grote overzichtswerken geschreven. Historici Leo Boon en Ivo Schöffers zien de grote vervolgingen als de samenkomst van 'twee toevallige factoren - een verrassende grote vangst van verdachten en de, misschien wel panische, overijver van enkele gerechten of rechters'.¹¹ Als grootste 'schuldige' voor de sodomievervolgingen noemt Schöffers de justitie en het bestuur, de legitimering voor de vervolgingen vonden zij in de oude christelijke traditie van sodomie als doodszonde.¹² Ondanks regionale verschillen tussen rechtbanken konden de vervolgingen omvangrijk worden doordat het rechtssysteem hierop ingericht was, door eerdere minderhedenvervolgingen, en door samenwerking tussen gewesten.¹³

Als directe aanleiding geven Boon en Schöffers de arrestatie van de Utrechtse sodomiet Wilsma. Wilsma bleek een kopstuk in het 'sodomietencircuit' te zijn en zijn confessies zetten

---

⁵ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-585.

⁶ Theo van der Meer, 'Premodern origins of modern homophobia and masculinity', *Sexuality Research & Social Policy* 1 (2004) 77-90, 79.

⁷ Deze cijfers zijn natuurlijk een schatting, sommige processen zullen namelijk niet vastgelegd zijn en er zijn ook processen die door de kerk gevoerd zijn. Desalniettemin geven de cijfers wel een schets van de omvang van de vervolgingen. ; Leo Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen' *Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw*, Ivo Schöffers, e.a., ed., (Amsterdam 1997) 327.

⁸ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 328.

⁹ Van der Meer, 'Premodern origins of modern homophobia and masculinity', 79-80.

¹⁰ Van der Meer, 'Premodern origins of modern homophobia and masculinity', 80.

¹¹ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 358.

¹² Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 356-359. ; Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 18.

¹³ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 359.

een kettingreactie aan vervolgingen in gang doordat de rechtbank van Utrecht informatie door de hele Republiek verspreidde.¹⁴ Schöffers beschrijft dat een destijds opgetreden algemene mentaliteitsverandering veroorzaakt zou zijn door 'staatsvorming, aandacht voor het menselijk lichaam en het belang van het kleine disciplinerende gezin.'¹⁵ Deze verandering zou bijgedragen hebben aan het beginnen van de vervolgingen in 1730. Aan deze context voegt hij een theorie toe over de perceptie van tegenspoed. Mensen in de Republiek ervaarden een economische achteruitgang en een verkleining aan nationaal prestige doordat de armoede toenam, belangrijke sectoren stagneerden, en de bevolkingsgroei kromp. Te meer, de Republiek werd meermaals getroffen door rampen tussen 1672-1732.¹⁶ Deze perceptie van tegenspoed werd in verband gebracht met een straf van God voor de passieve houding van de Republiek tegenover sodomie, dit kan geresulteerd hebben in een stimulering van het vervolgen van sodomie.¹⁷ Bovendien schrijft Schöffers dat de '[e]conomische achteruitgang [...] een altijd al bestaande sociale spanning tussen arm en rijk zó [kan] hebben opgevoerd dat deze zich langs de "uitlaatklep" van de grote vervolging ontlade.'¹⁸

Neerlandicus Theo van der Meer onderscheidt zich van Boon en Schöffers door te stellen dat politieke noch economische oorzaken afdoende zijn als een verklaring voor de vervolgingen. Hij benadrukt dat 'de vervolgingen in 1730 verklaard kunnen worden uit een ingrijpende verandering in de sociale organisatie en perceptie van gelijkgeslachtelijk gedrag aan het einde van de zeventiende eeuw.'¹⁹ Er zou zich door een groeiende individualisering een 'sodomieten' subcultuur hebben ontwikkeld welke uiteindelijk ontdekt en bestreden werd.²⁰ Hij concludeert dat '[d]e feitelijke aanleiding [...] in niets anders [ligt] dan in de

---

¹⁴ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 62-63.

¹⁵ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 347.

¹⁶ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 348-351.

¹⁷ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 351-352.

¹⁸ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 352.

¹⁹ Theo van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd*, (Nijmegen 1995) 37. ;

Voorbeeld van meer publicaties van Theo van der Meer over sodomie en homoseksualiteit:

Theo van der Meer, 'Sodomy and Its Discontents: Discourse, Desire, and the Rise of a Same-Sex Proto-Something in the Early Modern Dutch Republic', *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 33 (2007) 41-67.

; Theo van der Meer, 'The Persecutions of Sodomites in Eighteenth-Century Amsterdam: Changing Perceptions of Sodomy', *Journal of Homosexuality* 16 (1989) 263-307.

²⁰ Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 37.

arrestaties, de bekentenissen en de daaruit volgende ontdekking van de omvangrijke subcultuur.’²¹

Het werk van historicus Dirk Noordam heeft raakvlakken met zowel Boon en Schöffers als met Van der Meer. De processen zijn volgens Noordam niet te verklaren door economische factoren, sterker nog, hij beweert dat mensen rijker werden en dat de koopkracht zelfs steeg.²² Hij verklaart de processen als een samenkomst van meerdere factoren. Er werden veel sodomieten met grote netwerken gearresteerd die door hun verklaringen zorgden voor meer arrestaties en de rechtbanken gingen vervolgen vanuit een soort plichtsbesef.²³ Daarnaast ziet Noordam de sodomieprocessen in lijn met eerdere minderhedenvervolgingen van de overheid. Als laatste mogelijke oorzaken noemt hij de toenemende optreding tegen buitenechtelijke seks en het feit dat de bevolking meer aangifte tegen de elite gedaan zou hebben.²⁴

Deze historiografische werken hebben een gemene deler, zij focussen zich veelal op de vervolgingen in het westen van de Republiek en op Utrecht. Hierbij mist grondig onderzoek naar een beeld van de vervolgingen in het oosten van de Republiek, zoals bijvoorbeeld van Zwolle, de hoofdstad van Overijssel. Hoewel Zwolle destijds een provinciehoofdstad was, wordt ze in de historiografie vaak zijdelings behandeld. Over de sodomievervolgingen in Zwolle bestaat een klein artikel, geschreven door Hommo Reenders. Ook Reenders benoemt dat er aan de Zwolse vervolgingen weinig aandacht is besteed.²⁵

Historicus David Onnekink beschrijft dat er tussen de gebieden in de Republiek grote regionale verschillen waren op bestuurlijk gebied, er kan zelfs gesproken worden van een ‘eastern and a western model’.²⁶ Deze bestuurlijke verschillen kunnen er dan misschien ook voor gezorgd hebben dat de sodomievervolgingen in Zwolle anders verliepen in vergelijking tot het westen van de Republiek, gezien het feit dat stadsbesturen ook recht spraken. Om erachter te komen of er verschillen waren tussen de sodomievervolgingen in het oosten en

---

²¹ Theo van der Meer, *De wesentliche sonde van sodomie en andere vuyligheeden. Sodomietenvervolging in Amsterdam 1730-1811* (Amsterdam 1984) 181.

²² Dirk Jaap Noordam, *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995) 272.

²³ Noordam, *Riskante relaties*, 264-265.

²⁴ Noordam, *Riskante relaties*, 272.

²⁵ Hommo Reenders, ‘Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven’ Sodomievervolging te Zwolle in 1730’, *Zwolse Historisch Tijdschrift* 2 (1985) 3, 21-30, 23.

²⁶ David Onnekink, ‘The Body Politic’, in: Helmer Helmers en Geert Janssen (red.), *The Cambridge Companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018) 107-123, aldaar 109-110.

het westen zal de centrale vraag binnen deze scriptie zijn in hoeverre de sodomievervolgingen in Zwolle verschilden van de sodomievervolgingen in Amsterdam tussen 1730-1732.

Noordam onderscheidt drie groepen die een rol speelden in de vervolging van sodomie: wereldlijke overheden, kerkelijke overheden en de samenleving die destijds het heft in eigen hand nam om sodomieten aan te pakken.²⁷ Binnen deze scriptie zal de wereldlijke overheid, in deze de stadsbesturen, als de vervolger van sodomie onderzocht worden en verder zal de aandacht liggen op de vervolging van mannen.²⁸ De wereldlijke overheid staat in dit onderzoek centraal gezien de omvang van de scriptie en de selectie van het bronmateriaal.

De bronnen over Zwolle die in deze scriptie aan bod komen zijn afkomstig uit het Historisch Centrum Overijssel en zijn registers van criminalia, vonnissen, indagingen, verhoren, getuigenissen en confessies.²⁹ Deze bronnen zullen geanalyseerd worden in hoofdstuk 3 om een algemeen schets te kunnen geven over hoe de sodomievervolging in Zwolle geweest moet zijn. Was er in Zwolle bijvoorbeeld ook sprake van een golf aan vervolgingen? Waar kwam de drang tot vervolging vandaan en waar past Zwolle in het algemene debat? Voor de casus van Zwolle zal er naast primaire bronnen gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur.³⁰ Gezien het feit dat er al veelvuldig grondig onderzoek is gedaan naar Amsterdam, en gezien de omvang van deze scriptie, zal er voor hoofdstuk 2 over Amsterdam gebruik worden gemaakt van wetenschappelijke publicaties over de sodomievervolging aldaar.³¹

De archiefbronnen komen ook met belangrijke beperkingen, het is namelijk onzeker of de verdachten en getuigen de waarheid spraken en of de secretaris met opzet bepaalde

---

²⁷ De kerkelijke instanties en de samenleving kunnen op hun beurt ook de wereldlijke instanties gestimuleerd hebben om sodomie actiever te gaan vervolgen. ; Noordam, *Riskante relaties*, 13.

²⁸ Seks tussen man en dier wordt buiten beschouwing gelaten.

²⁹ Overzicht van de primaire bronnen die gebruikt zullen worden: NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv. nr. 3867. ; NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv. nr. 3796. ; NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209.

³⁰ Andere werken die gebruikt zullen worden voor onderzoek naar Zwolle (naast het artikel van Reenders): Thom de Vries, *Geschiedenis van Zwolle II, Van de invoering der Reformatie tot het jaar 1940* (Zwolle 1954). ; Jean Cornelis Streng, *'Stemme in staat': De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum 1997). ; Benjamin Kam, *Capita selecta, capita occidiorum. Doodstraffen in Zwolle van Columbus tot Napoleon* (Zwolle 1992). ; Jan ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle* (Zwolle 2005).

³¹ Deze publicaties betreffen de al genoemde publicaties in de inleiding zoals de algemene werken van Noordam, Boon en Van der Meer etc.

informatie wel of niet opgeschreven heeft. Daarnaast is het goed mogelijk dat er in de afgelopen 290 jaar processtukken verloren zijn gegaan. Deze beperkingen zijn helaas onoverkomelijk, maar dienen vooralsnog genoemd te worden.

In het eerste hoofdstuk wordt het functioneren van de Amsterdamse en de Zwolse stadsbesturen en de rechtspraak uiteengezet om zo een context voor de vervolgingen te bieden en om de verschillen in kaart te brengen. In het tweede hoofdstuk wordt de sodomievervolging in Amsterdam onderzocht en in het derde hoofdstuk wordt er een analyse gemaakt van het bronnenmateriaal van de processen in Zwolle om zodoende de vervolging beter in beeld te krijgen. In de conclusie zal er beantwoord worden in hoeverre de vervolging van sodomie in Zwolle verschilde van Amsterdam en wat de vergelijking bijdraagt aan het debat. De vraagstelling van deze scriptie is relevant, omdat de uitkomst inzicht kan bieden in de behandeling en de criminalisering van minderheden in de 'tolerante' Republiek. Bovendien is de behandeling van minderheden, en diens geschiedenis, vandaag de dag nog steeds relevant.

1. Bestuur en rechtspraak van Zwolle en Amsterdam

Tussen de provincies en de steden in het oosten en in het westen van de Republiek waren op bestuurlijk gebied verschillen.³² Historicus Jean Cornelis Streng beschrijft bijvoorbeeld dat Zwolle eerder vergeleken kon worden met een stad uit West-Duitsland dan met een stad uit Holland.³³ Dit hoofdstuk schetst de bestuurlijke context voor de steden Zwolle en Amsterdam. Het bestuur en de rechtspraak vormen immers ook de context van de sodomievolvingen en kunnen wellicht eventuele verschillen verklaren.³⁴ Belangrijk is ook om te benoemen dat de 'organisatie' van de rechtspraak en het stadsbestuur door de eeuwen heen zo gegroeid waren en niet enkel het gevolg zijn van een concreet vooropgezette structuur. Veelal was er sprake van gewoontes en gebruiken en werden taken door de jaren heen overgegeven of toegeëigend.

1.1 Bestuur en de rechtspraak van Zwolle

Binnen het bestuur van het gewest Overijssel had Zwolle samen met Deventer en Kampen veel invloed.³⁵ Tussen 1730-1732, had het bestuur van Zwolle vrij spel gezien het ontbreken van een stadhouder die zich met het stadsbestuur zou kunnen bemoeien.³⁶ Zwolle bezat volgens Streng stadsrechten waardoor ze oorlog konden verklaren, zelf de hoge jurisdictie uitvoerden, wetten konden maken en zelf magistraten kozen.³⁷

Aan het bemachtigen van een positie in het stadsbestuur waren strenge eisen verbonden waardoor veel Zwollenaren van bestuurlijke posities uitgesloten werden.³⁸ Het stadsbestuur van Zwolle bestond uit een magistraat en een meente, dit was gebruikelijk voor steden in het oosten.³⁹ De rol van de elite binnen het stadsbestuur was groot. De meente

---

³² Onnekink, 'The Body Politic', 109-110.

³³ Streng, '*Stemme in staat*', 95.

³⁴ Streng schrijft hierover: 'Het belang van de kennis van de onderscheiden politieke instanties is dat ze vorm en structuur geven aan de gemeenschap. Ze stellen de kaders vast waarbinnen het leven van de enkeling en groep zich voltrekt terwijl ze in hun aard en werking iets over de opvattingen en sociale verhoudingen weerspiegelen die in de betrokken samenleving opgeld doen. Een beschrijving van de instellingen werpt niet alleen licht op de organisatie maar ook op de mentaliteit van de samenleving.' Geciteerd uit: Streng, '*Stemme in staat*', 87.

³⁵ Streng, '*Stemme in staat*', 89.

³⁶ Het tweede stadhouderloze tijdperk was tussen 1702-1747 ; Streng, '*Stemme in staat*', 121.

³⁷ Deze werden destijds ook wel 'Aristotelische hoogheidsrechten' genoemd. ; Streng, '*Stemme in staat*', 90.

³⁸ Als een man een politieke carrière wilde, diende hij minimaal 25 jaar oud te zijn en moest hij het grootburgerschap bezitten. Voor de magistraat moest de kandidaat minimaal 30 zijn. Bovendien moest een lid van de magistraat minimaal zes jaar in Zwolle wonen en veel bezit hebben. ; Streng, '*Stemme in staat*', 107.

³⁹ Streng, '*Stemme in staat*', 95-96.

maakte gebruik van een lotingssysteem dat de 'boongang' genoemd werd om nieuwe leden te kiezen. Door de loting werden er zestien leden aangewezen die de nieuwe leden mochten kiezen. Een meentelid bleef doorgaans in functie tot de dood.⁴⁰ De gemeente in Zwolle was opgedeeld in vier wijken: De Waterstraat, Sassenstraat, de Voorstraat en de Diezerstraat. Elke wijk had een gemeente, ook wel stratenbroederschap genoemd, bestaande uit twaalf leden. Deze twaalf leden werden afgevaardigd naar de 'algemene' gemeente waarin 48 leden plaatsnamen.⁴¹ Het systeem werkte zo dat de vier wijken eerst intern tot een standpunt kwamen, waarna er in de gemeente een drie-vierde meerderheid nodig was voor het nemen van besluiten.⁴² De gemeente vergaderde over het welvaren van de stad, behandelde verzoeken, en hield zich bezig met verkiezingen binnen het stadsbestuur.⁴³

De gemeente had de bevoegdheid om elk jaar de magistratuur samen te stellen.⁴⁴ De Zwolse magistratuur bestond uit acht raadsleden en acht schepenen. In elke wijk werden twee schepenen geplaatst. De twee burgemeesters in Zwolle zaten de raad voor en waren verantwoordelijk voor het stadsbestuur, bovendien werden zij gekozen uit de acht schepenen en bleven zij op toerbeurt vier weken aan.⁴⁵ De magistratuur had tevens de bevoegdheid om de stadsambten te vergeven.⁴⁶ Minimaal negen stemmen waren nodig voor het nemen van beslissingen.⁴⁷ Om het ontstaan van een oligarchie te voorkomen waren bepaalde familieverwantschappen in organen verboden en mochten bepaalde ambten niet gecombineerd worden. De magistratuur had voor grotere beslissingen de goedkeuring van de gemeente nodig.⁴⁸ De gemeente en de magistratuur hadden bovendien een controlerende functie op elkaar waardoor de gemeente een sterke positie had.⁴⁹ Het stadsbestuur en de kerk waren niet gescheiden in Zwolle, niet alleen financierde het stadsbestuur deels de gereformeerde kerk, maar ook selecteerden zij leden voor de kerkenraad en benoemden zij predikanten.⁵⁰

---

⁴⁰ Streng, *'Stemme in staat'*, 102–103.

⁴¹ Streng, *'Stemme in staat'*, 96. ; Ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, 266.

⁴² Streng, *'Stemme in staat'*, 98.

⁴³ Streng, *'Stemme in staat'*, 98-99.

⁴⁴ Streng, *'Stemme in staat'*, 104.

⁴⁵ Streng, *'Stemme in staat'*, 99-100.

⁴⁶ Streng, *'Stemme in staat'*, 131.

⁴⁷ Streng, *'Stemme in staat'*, 100.

⁴⁸ De gemeente had zodoende invloed op beslissingen van belastingen tot het verklaren van oorlog; Streng, *'Stemme in staat'*, 109–112.

⁴⁹ Streng, *'Stemme in staat'*, 113.

⁵⁰ Streng, *'Stemme in staat'*, 129-135.

Zwolle had het recht om zelf de criminele en civiele justitie uit te oefenen.⁵¹ De magistraat kon rechten en plichten opleggen aan alle inwoners doordat het orgaan de rechtsprekende, wetgevende en uitvoerende macht had.⁵² De meeste wetten, plichten en regels stonden in het stadsrecht maar sommige regels waren onderdeel van het gewoonterecht.⁵³ Het stadsbestuur had daarnaast 'de jurisdictie [...] over het schoutambt van Zwolle, ook wel het Zwollekerspel'.⁵⁴ De schout kwam uit de magistraat en werd ook door hen aangesteld, hierdoor had het stadsbestuur ook inspraak in de rechtspraak binnen het Zwollekerspel.⁵⁵ Sinds 1601 had Zwolle echter geen schout meer, alleen een schout bij nacht. De schepenen spraken recht en werden ondersteund door ambtenaren en zes roededragers die bijvoorbeeld verdachten konden arresteren.⁵⁶

Zwolle kende twee soorten rechtspraak, de contentieuze rechtspraak en de vrijwillige rechtspraak. De contentieuze rechtspraak hield zich bezig met delicten en de vrijwillige rechtspraak was meer notarieel.⁵⁷ Voordat een strafzaak aanving moest de magistraat een aanvraag ontvangen, welke goedgekeurd moest worden. Beide partijen mochten hierna gebruik maken van bijvoorbeeld een advocaat en zij moesten de stukken aan elkaar voorleggen.⁵⁸ De manier waarop een schout kon procederen was vastgelegd in het stadsrecht, zo kon een schout als dat nodig was bij de magistraat in hoger beroep gaan.⁵⁹

---

⁵¹ Albertus Jans Mensema, 'Inrichting van het stadsbestuur', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 7 december 2020).

⁵² Albertus Jans Mensema, 'Justitie en politie', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 7 december 2020).

⁵³ Albertus Jans Mensema, 'Stadsrecht', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

⁵⁴ Streng, 'Stemme in staat', 90.

⁵⁵ Albertus Jans Mensema, 'Criminele zaken', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

⁵⁶ Streng, 'Stemme in staat', 134.

⁵⁷ Albertus Jans Mensema, 'Stadsgericht van Zwolle', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

⁵⁸ Albertus Jans Mensema, 'Stadsgericht van Zwolle', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

⁵⁹ Albertus Jans Mensema, 'Schoutengericht van Zwolle of Zwollekerspel', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nI&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

1.2 Bestuur en rechtspraak in Amsterdam

Het stadsbestuur in Amsterdam bestond uit een rechtbank, een bestuurscollege, de vroedschap, ondergeschikte colleges, en kende vier burgemeesters.⁶⁰ De burgemeesters waren machtig in Amsterdam, zij konden schepenen en burgemeesters kiezen, wetten maken en zij waren mede bevelhebbers van de schutterij.⁶¹ De vroedschap was het adviesorgaan van de burgemeesters, veel macht hadden zij echter niet omdat de burgemeesters hun advies konden negeren.⁶² In de vroedschap namen 36 mannen plaats die in functie bleven tot de dood.⁶³ De vroedschap kon zelf de leden kiezen.⁶⁴ Een ander onderdeel van het stadsbestuur waren de ondergeschikte colleges, welke allerlei administratieve, rechtsprekende en financiële taken op zich namen.⁶⁵

De stad Amsterdam kende meerdere verkiezingsperiodes voor ambten in het stadsbestuur. Gewone burgers hadden hierbij geen inspraak, de mannen die al zitting hadden in het stadsbestuur kozen de nieuwe leden en volgens Faber hadden de burgemeesters hierop veel invloed.⁶⁶ Ook in Amsterdam kwam niet elke burger in aanmerking voor de hoogste bestuursambten en de eisen hiervoor lagen soms hoger dan in Zwolle.⁶⁷ Door vriendjespolitiek was er nooit sprake van een echte verkiezing. Net als in Zwolle bestond in Amsterdam het bestuur enkel uit de elite en was er sprake van een sterke (interne) hiërarchie.⁶⁸ Het 'gewone' volk bleef uitgesloten van het bestuur.

Amsterdam had de soevereiniteit om recht te spreken in de eigen stad.⁶⁹ Amsterdam had negen schepenen en één schout, zij zorgden samen voor veiligheid en de rechtspraak. Ook waren er ondergeschikte commissies die zich met rechtspraak bezighielden.⁷⁰ De kleine rechtszaken werden vaak afgehandeld door de zeven commissarissen van kleine zaken.⁷¹ De

---

⁶⁰ Sjoerd Faber, Jacobine Huisken, Friso Lammertse en Micheal Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen: Het stadsbestuur van Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw* (Amsterdam 1987) 10.

⁶¹ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 26-27.

⁶² Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 61.

⁶³ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 10.

⁶⁴ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 61.

⁶⁵ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 10.

⁶⁶ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 11.

⁶⁷ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 11-27.

⁶⁸ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 11-13.

⁶⁹ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 10.

⁷⁰ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 10.

⁷¹ Hierbij ging het dan bijvoorbeeld om boetes of probeerden zij tot een schikking te komen in een geschil. ; Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 45.

wetten werden gemaakt door de schepenen, de burgemeesters en de schout.⁷² De schepenen werden ondersteund door veertien roede dragende bodes, zij leverden bijvoorbeeld dagvaardingen af. Tevens konden misdadigers ook gearresteerd worden door de cipier.⁷³ Een schout werd voor drie jaar aangenomen door de vroedschap, maar bleef regelmatig langer in zijn functie. De wil van de burgemeesters was ook hier vaak doorslaggevend.⁷⁴

Wanneer een schout een verdachte verhoorde in de pijnkamer waren hier ook altijd als getuigen een secretaris en twee schepenen bij. Als een verdachte niet wilde bekennen werd er soms gemarteld.⁷⁵ Tijdens deze verhoren mocht de verdachte geen advocaat inschakelen.⁷⁶ Voor het gebruik van tortuur moest de schout toestemming vragen aan de schepenen, waarna er lichte of zware tortuur toegezegd kon worden.⁷⁷ Pas als de verdachte bekend had kon hij een schavotstraf krijgen.⁷⁸ Faber omschrijft de schout als een officier van justitie, hij was 'belast met opsporing en vervolging en tevens met de tenuitvoerlegging van strafvonnissen.'⁷⁹

Voordat het vonnis van de doodstraf gegeven werd, kwamen de burgemeesters, de schepenen en de secretaris samen om nog eenmaal met de verdachte te praten en om naar de strafeis van de schout te luisteren. Als de verdachte de aantijgingen van de schout bevestigde gingen de burgemeesters en de schepenen nog eenmaal in conclaaf waarbij er een stemming plaatsvond over het lot van de verdachte. De burgemeesters hadden hierbij slechts een adviesrol. Alle vonnissen werden hardop voorgelezen vanuit het stadhuis aan het publiek en het lijk werd vaak nog enige tijd ten toon gesteld, zo kon het stadsbestuur mensen afschrikken.⁸⁰

1.3 Deelconclusie

Het stadsbestuur en de rechtspraak in Zwolle en Amsterdam hadden zowel overeenkomsten als verschillen. Enerzijds was er in beide stadsbesturen veel invloed van de elite, maakten

---

⁷² Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 26.

⁷³ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 18-21.

⁷⁴ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 48.

⁷⁵ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 22.

⁷⁶ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 46.

⁷⁷ Sjoerd Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811. De nieuwe menslievendheid*. (Arnhem 1983) 111-113.

⁷⁸ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 46.

⁷⁹ Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam*, 27.

⁸⁰ Faber, Huisken, Lammertse, Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen*, 77-80.

beide steden hun eigen wetten, hadden zij hun eigen rechtspraak en beide steden hadden veel invloed in het gewestelijke bestuur. Anderzijds verschilden zij doordat Zwolle een magistraat en een meente had, waardoor de burgers in de stad, via de meente, beter vertegenwoordigd leken dan de burgers in Amsterdam. De meente in Zwolle werd indirect verkozen via een ballotagesysteem, en hoewel dit uiteindelijk ook coöptatie was, verschilde dit wel met het kiessysteem van Amsterdam. De magistraat en de meente in Zwolle hadden invloed op elkaar en controleerden elkaar, de vroedschap in Amsterdam stond onder directe invloed van vier burgemeesters die langer aanbleven dan in Zwolle. De magistraat en de meente van Zwolle waren samen groter dan de vroedschap van Amsterdam, ondanks de verschillen in omvang van beide steden. In Zwolle waren er regels over het combineren van bepaalde functies en over familieverwantschappen binnen het stadsbestuur, deze ontbraken grotendeels in Amsterdam. Bovendien was het gerechtssysteem van Amsterdam omvangrijker dan dat van Zwolle.

2. De sodomievervolgingen te Amsterdam

In dit hoofdstuk zal een beknopte schets van de sodomievervolging in Amsterdam uiteengezet worden aan de hand van de boeken van Leo Boon, Ivo Schöffers en Theo van der Meer. Allen hebben uitgebreide werken geschreven waarbij een groot scala aan primaire bronnen gebruikt zijn. Boon, Schöffers en Van der Meer verschillen van mening over het eindpunt van de vervolgingen in Amsterdam. Volgens Boon kwamen de vervolgingen in Holland vrijwel tot hun einde in 1731, Van der Meer legt het einde voor de vervolgingen in Amsterdam echter in 1732.⁸¹ Dit hoofdstuk hanteert het eindpunt van Van der Meer omdat er in 1732 nog vonnissen uitgesproken zijn.

2.1 Vervolgingen 1730-1732

Op 5 mei 1730 ontving de Amsterdamse schepenbank een brief uit Utrecht. In deze brief stonden meerdere namen van Amsterdammers die genoemd waren tijdens de verhoren van Utrechtse sodomieten.⁸² Door deze brief wilde de Utrechtse schepenbank Amsterdam waarschuwen dat er veel actieve sodomieten in de stad waren en hen aansporen tot actie.⁸³ De Amsterdamse schepenbank was echter wat terughoudender alvorens zij in actie kwam, zo stelden zij eerst kritische vragen aan de Utrechtse schepenbank over de verkregen informatie en vroeg zij juridisch advies bij rechtsgeleerden.⁸⁴

De vervolgingen gingen in mei 1730 van start. Op 19 mei arresteerde de rechtbank Dirk Cuyleman, hij werd al snel weer vrijgelaten waarna hij vluchtte. Op 22 en 23 mei arresteerde Amsterdam vier mannen die hierna uitvoerig, soms onder tortuur, verhoord en onderzocht werden.⁸⁵ Door deze verhoren kon de schepenbank een lijst samenstellen met medeplichtigen en betrokkenen.⁸⁶ Een van de gearresteerden was Pieter Martijn, hij bleek een sleutelfiguur te zijn voor de Amsterdamse vervolgingen. Hij wist tijdens zijn verhoren meer dan 38 namen te noemen van mannen met wie hij sodomie had gepleegd, waaronder ook namen van mannen uit hogere sociale kringen.⁸⁷ Amsterdam bleek een knooppunt te zijn voor

---

⁸¹ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 203. ; Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 103.

⁸² Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 127.

⁸³ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 62.

⁸⁴ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 127.

⁸⁵ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 91-92.

⁸⁶ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 128-130.

⁸⁷ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 93.

sodomieten uit de regio, zo kwamen er mannen uit Leiden, Haarlem en Den Haag speciaal naar de stad toe om elkaar te treffen bij het stadhuis, in een herberg genaamd “Het Serpent” en op de Vismarkt.⁸⁸ Het ‘kwaad’ speelde zich dus af onder de neuzen van de stadsbestuurders.

Op 22 juni sprak de schout de doodstaf uit over de vier mannen waarna zij op 24 juni 1730 geëxecuteerd werden. De rechtbank had speciaal voor deze gelegenheid een extra executiedag georganiseerd, waarschijnlijk wilde zij hiermee een voorbeeld stellen.⁸⁹ Twee mannen werden ‘in een waterton gesmoord’ en twee mannen, waaronder Martijn, ontvingen een zwaarder vonnis, zij werden gewurgd aan de wurgpaal en daarna deels verbrand.⁹⁰ Na hun dood werden de lichamen nog tijdelijk geëtaleerd. De mannen zouden nooit begraven worden, de lichamen werden namelijk in het IJ gegooid.⁹¹

Na de vier executies in juni 1730 zouden er nog maar zeven mannen voor de rechtbank komen. Een man kreeg de doodstraf, vijf mannen werden voorwaardelijk vrijgelaten en een man doodde zichzelf in zijn cel.⁹² Er werden in de periode 1730-1732 niet alleen mensen veroordeeld die gearresteerd waren, de schepenbank veroordeelde ook mannen per verstek. Omdat zo veel mannen hadden kunnen vluchten, werden er in Amsterdam bijna even veel verstekvonnissen uitgesproken als voor het hele Hof van Holland.⁹³ In totaal veroordeelde de Amsterdamse schepenbank 36 mannen per verstek tussen 1730-1732.⁹⁴ De mannen die per verstek veroordeeld waren konden moeilijk een nieuwe toekomst opbouwen mede doordat de Hervormde Kerkeraad hun ‘in de *Attestatieboeken* gecensureerd [had] om te voorkomen dat ze uit hun nieuwe verblijfplaats een bewijs van goed gedrag kunnen laten opvragen.’⁹⁵

De Amsterdamse schout onderhield gedurende deze periode briefcontact met andere steden in de Republiek om inlichtingen te sturen die hij verkreeg uit verhoren in Amsterdam en om inlichtingen te werven over Amsterdamse voortvluchtigen.⁹⁶ Daarnaast assisteerde de Amsterdamse schepenbank andere steden door diens sodomieten in Amsterdam op te

---

⁸⁸ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 128.

⁸⁹ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 95-96.

⁹⁰ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 130.

⁹¹ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 130.

⁹² Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 96-103.

⁹³ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 128.

⁹⁴ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 390-394.

⁹⁵ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 103.

⁹⁶ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 97.

pakken en uit te leveren.⁹⁷ Tevens stuurde Amsterdam brieven met hierin lijsten van terechtgestelde en ingedaagde sodomieten naar andere steden en zij lieten hun indagingen publiceren en verspreiden (zie bijlage 1).⁹⁸

2.2 Wetgeving over sodomie

Volgens Van der Meer was het plegen van sodomie strafbaar maar waren er begin 1730 nog geen wetten hiervoor in Holland. In steeds meer steden werden grote netwerken ontdekt en ook kregen steeds meer steden te maken met het probleem dat de verdachten al gevlucht waren voordat zij gearresteerd konden worden.⁹⁹ Er kwam een behoefte naar duidelijke wetgeving en daarom vroeg het Hof van Holland aan de Staten van Holland om een plakkaat uit te vaardigen met daarin duidelijke wetgeving die overal geïmplementeerd zou kunnen worden.¹⁰⁰

De Staten luisterden en kwamen met een plakkaat op 21 juli 1730. Met dit *placaat van S' Gravenhage* werd sodomie wettelijk een strafbaar feit (zie bijlage 2).¹⁰¹ Dit plakkaat was tot stand gekomen met inspraak en goedkeuring van het Amsterdamse stadsbestuur. Op 10 juli wees het stadsbestuur zelfs een commissie aan om het voorlopige plakkaat te bestuderen en om daarna enkele kleine aanpassingen te eisen.¹⁰² Zo wilde de vroedschap dat mensen drie keer gedagvaard konden worden in plaats van twee keer, zij wilde dat de zonde vermeld werd op het vonnis en dat het faciliteren van sodomie (zoals het verhuren van kamers) ook een vergrijp werd waar de doodstraf op kwam te staan. Ook lag er een motie waarmee de eigendommen van voortvluchtigen geconfisqueerd konden worden, maar de burgemeesters keerden zich hiertegen.¹⁰³

De wetgeving in het uiteindelijke plakkaat bestond uit zes pijlers welke gingen over de doodstraf als passende strafeis voor sodomie, het publieke aspect van de straf, de doodstraf als straf voor mensen die meewerkten aan sodomie, en er kwamen regels over wat er gedaan

---

⁹⁷ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 365-366.

⁹⁸ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 369. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 543. ; NL-ZIHCO, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, inv. nr. A 30309, aldaar 3.

⁹⁹ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 37.

¹⁰⁰ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 38.

¹⁰¹ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 33. ; NL-ZIHCO, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, inv. nr. A 30309, aldaar 18-19.

¹⁰² Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 38-42.

¹⁰³ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 42.

moest worden met de lijken na de executie.¹⁰⁴ Er kwamen regels voor het indagen van voortvluchtigen en ook werd er met dit plakkaat bepaald dat mannen die tussen half mei en 1 augustus 1730 vertrokken waren zonder reden, ook ingedaagd moesten worden. Kwamen zij zich niet melden dan konden zij ‘op “poene van swaarder straffe” verbannen worden.’¹⁰⁵ Het plakkaat kan volgens Van der Meer gezien worden als een stuk ‘gelegenheidswetgeving’ en hij noemt de uitkomst van het plakkaat een compromis waarbij alle wensen van Amsterdam ingewilligd werden.¹⁰⁶

2.3 Rechtsgelijkheid

Het veroordelen van sodomie bleek in de praktijk een lastige kwestie en daarom wonnen de schepenen in mei 1730 eerst juridisch advies in bij rechtsgeleerden alvorens de vervolgingen van start gingen.¹⁰⁷ Het lastige aan het veroordelen van sodomie was dat ‘een corpus delicti ontbrak, een medeplichtige als socius delicti onbetrouwbaar [was] en het loskrijgen van een bekentenis bleef een moeilijke zaak’.¹⁰⁸ De schepenen wilden weten hoe zij beschuldigingen tegen iemand met een hoge sociale positie moesten behandelen en of een beschuldigende verklaring van een sodomiet genoeg aanleiding was voor een arrestatie.¹⁰⁹ Het veroordelen van leden uit de hoge sociale klasse zou namelijk het eigen aanzien en gezag ondermijnen.¹¹⁰

Boon schreef dat uit het antwoord van de rechtsgeleerden bleek dat zij weinig waarde hechtten aan rechtsgelijkheid, zij stelden namelijk dat de sociale positie meewoog in een zaak. Daarentegen zeiden de adviseurs wel dat als iemand met zekerheid de zonde van sodomie had begaan hij ook dezelfde berechting moest ondergaan.¹¹¹ In de praktijk kregen mannen uit de hogere kringen echter vaak meer tijd alvorens zij opgepakt werden waardoor zij konden vluchten.¹¹² En zelfs als ze wel gearresteerd werden had iemand uit hogere kringen meer kansen doordat hij vaak de middelen had om een advocaat in te huren.¹¹³ Overigens was deze rechtsongelijkheid niet alleen aan de orde bij sodomievervolgingen, maar binnen het hele

---

¹⁰⁴ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 42.

¹⁰⁵ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 42.

¹⁰⁶ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 42.

¹⁰⁷ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 127.

¹⁰⁸ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 332.

¹⁰⁹ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 127.

¹¹⁰ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 330.

¹¹¹ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 127-128.

¹¹² Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 330-331.

¹¹³ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 172-173.

rechtssysteem.¹¹⁴ Van der Meer zegt hierover dat de schepenen meermaals zaken van verwanten of kennissen uit de hogere klassen geseponneerd hebben.¹¹⁵ Er was enkel gelijke behandeling bij het verbannen van voortvluchtigen. Dit verklaart dan waarschijnlijk ook waarom de burgemeesters niet wilden dat de goederen van voortvluchtigen geconfisqueerd zouden kunnen worden.¹¹⁶

2.4 Veroordelingen en straffen

Sodomie werd op meerdere manieren bestraft in de achttiende eeuw, zo konden er doodstraffen, lijfstraffen, gevangenisstraffen en verbanningen uitgesproken worden.¹¹⁷ Sodomieten voelden zich vaak erg schuldig over hun daden en zij waren bang voor de schande van een publieke terechtstelling.¹¹⁸ De manier waarop de doodstraf uitgevoerd werd droeg hier ook aan bij, wurgen was destijds namelijk uitsluitend een straf voor vrouwen. Het toepassen van deze straf op een man zorgde dus voor een extra vernedering zoals ook bleek uit prenten die in deze tijd verschenen waarop een gewurgde sodomiet vrouwenkleding droeg (zie bijlage 3).¹¹⁹

De schepenbank kon brandmerken en geselen uitspreken als schavotstraf. Nadat een gedetineerde dit vonnis had doorstaan werd hij vaak veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf in het Rasphuis.¹²⁰ Deze gevangenisstraffen kregen mannen tegen wie geen bewijs was van het vergrijp van anale geslachtsgemeenschap of mannen die enkel elkaar gemasturbeerd hadden.¹²¹ Een ander vonnis dat werd uitgesproken, was een verbanning. Dit vonnis werd meestal uitgesproken tegen mannen die enkel 'oppervlakkige handtastelijkheden hadden gepleegd' of aan mannen die 'lichtere' vergrijpen, zoals mutuele masturbatie, bleven ontkennen.¹²² Het gebeurde soms ook dat iemand voorwaardelijk werd vrijgelaten, al bleek

---

¹¹⁴ Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam*, 18-19.

¹¹⁵ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 82.

¹¹⁶ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 88.

¹¹⁷ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 69-74.

¹¹⁸ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 64.

¹¹⁹ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 65. ; Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 170-171.

¹²⁰ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 69-70.

¹²¹ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 70.

¹²² Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 72.

dit problematisch doordat deze mannen konden vluchten alvorens zij weer opgeroepen werden.¹²³

Hoewel het aantal vervolgingen toenam in de periode 1730-1732, beschrijft Boon dat de meeste processen verliepen via de wet.¹²⁴ De hoofdofficiëren probeerden zo goed mogelijk te onderzoeken of de belastende verklaringen wel klopten en als er te veel discrepanties waren werden de verdachten vrijgelaten of vrijgesproken.¹²⁵ Daarnaast kon iemand die niet bekende niet veroordeeld worden tot de doodstraf. Daarentegen was de hoofdschout niet bang om de scheenschroeven zo nu en dan aan te draaien om een confessie te krijgen.¹²⁶ Ook kwam het voor dat het voorgestelde vonnis van de hoofdschout niet werd overgenomen door de schepenen, soms werd iemand toch vrijgesproken.¹²⁷

Tussen 1730 en 1732 zijn er in Amsterdam vijf mannen ter dood veroordeeld, 36 mannen zijn per verstek veroordeeld, vijf mannen zijn uiteindelijk (voorwaardelijk) vrijgelaten, één man heeft zichzelf tijdens zijn proces gedood, en twee personen die medeplichtig werden geacht werden verbannen.¹²⁸

2.5 Deelconclusie

Het Amsterdamse stadsbestuur reageerde terughoudend na ontvangst van de brief uit Utrecht. De schepenen wonnen eerst juridisch advies in en al snel werd de elite beschermd of geholpen, rechtsgelijkheid bleek geen prioriteit. Veel mannen konden op tijd vluchten en dit zorgde voor problemen. Omdat er wetgeving ontbrak kwamen de Staten van Holland met een uitgebreide wetgeving middels een plakkaat, Amsterdam had hier veel invloed op. De processen zelf verliepen grotendeels volgens de wet en eindigden in doodstraffen, verbanningen, voorwaardelijke vrijlatingen of in vrijspraak. De hoofdschout deed grondig onderzoek en onderhield contact met andere steden voor inlichtingen. Tortuur werd tijdens de verhoren niet geschuwd, maar ook niet gebruikt zonder toezegging van de schepenen. In Amsterdam zijn met name veel verbanningen op verstek uitgesproken vanwege de grote hoeveelheid vluchtelingen.

---

¹²³ Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 74.

¹²⁴ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 337.

¹²⁵ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 131.

¹²⁶ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 169.

¹²⁷ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 172.

¹²⁸ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 383-396.

3. Sodom en Gomorra in Zwolle?

In dit hoofdstuk zal de sodomievervolging in Zwolle bestudeerd worden aan de hand van meer dan zevenhonderd overgeleverde pagina's aan onder andere verhoren, getuigenissen, vonnissen, brieven, registers van criminalia en procesverslagen. Een analyse van dit bronnenmateriaal zal aangevuld worden door secundaire literatuur.

3.1 Aanleiding en begin vervolgingen mei 1730

Op 16 mei 1730 kreeg het Zwolse stadsbestuur een brief vanuit Kampen met hierin belastende informatie uit verhoren van gearresteerde sodomieten.¹²⁹ Met deze brief kwam de Zwolse vervolging op gang en begon het stadsbestuur met het opsporen van Gerrit Banders en een andere verdachte genaamd Andries Bilevelt. Beide mannen bleken al gevlucht te zijn.¹³⁰

Na inlichtingen kwam het Zwolse stadsbestuur erachter dat Banders naar Harderwijk gevlucht was. Hier kon hij, na enig gevecht, gearresteerd worden door de Zwolse schout bij nacht, De Moor.¹³¹ Banders werd meegenomen naar Zwolle en zijn eerste verhoor was op 17 mei.¹³² Hij vertelde veel onwaarheden en bleef standvastig ontkennen totdat hij plots op 20 juni een confessie deed.¹³³ Banders bleek een sleutelfiguur te zijn in het Zwolse sodomie-netwerk.

De Zwolse rechtbank zocht ook naar Andries Bilevelt, hij was in mei al gevlucht uit Zwolle. De zoektocht naar Bilevelt verliep stroef totdat Zwolle op 17 juni een tip kreeg dat hij in Amsterdam zou zitten.¹³⁴ Kort hierna werd hij in Amsterdam gearresteerd en uitgeleverd aan Zwolle.¹³⁵ Op 28 juni legde Bilevelt zijn eerste verklaring af waarin hij bekende anale seks gehad te hebben met onder andere Banders en Jannes Nauta.¹³⁶ In de weken hierna werden zowel Banders als Bilevelt veel verhoord en omdat zij elkaar tegenspraken besloot de Zwolse

---

¹²⁹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 93-96. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 23-24.

¹³⁰ Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen'*, 137. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25-26.

¹³¹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 149-152. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25.

¹³² NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 101.

¹³³ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 101-293. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25.

¹³⁴ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 255.

¹³⁵ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 365-366. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 409-410. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 26.

¹³⁶ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 417.

rechtbank om beide mannen meermaals met elkaar te confronteren en simultaan te verhoren om zo meer informatie te verkrijgen.¹³⁷ Na het afnemen van alle getuigenissen en verhoren besloot de rechtbank op 8 juli 1730 dat er voldoende bewijs was om Bilevelt en Banders te veroordelen. Zij ontvingen de enige passende straf, de doodstraf.¹³⁸ Op 11 juli 1730 verhing de beul Banders en Bilevelt met een koord op de Grote Markt.¹³⁹ Deze processen, met het publieke uitvoeren van de straf, dienden volgens het Zwolse stadsbestuur ‘ten exempel en afschrik van andere’.¹⁴⁰ Was dit het startschot van een grootschalige vervolging?

3.2 Vervolgingen van oktober 1730 tot december 1732

Ook vier andere mannen werden verdacht van sodomie, zo verzocht de Zwolse rechtbank Jan Willem van Rijswijk, Frederik Rouwkamp, Berent Smeeks en Jannes Nauta om zich te komen melden.¹⁴¹ Allemaal waren zij echter al gevlucht waarop het Zwolse stadsbestuur een onderzoek startte naar de omstandigheden en de beweegredenen van hun vertrek. De rechtbank deed uitvoerig onderzoek naar de verblijfplaatsen van de mannen en verhoorde kennissen, burens, werknemers, vreemdelingen en familie en nam hierdoor tussen mei en oktober 1730 minimaal veertig getuigenissen af om meer informatie in te winnen.¹⁴²

De Zwolse schepenbank riep de vier mannen driemaal tevergeefs op tot ‘openbare citatie’.¹⁴³ De schepenbank besloot hen desalniettemin te veroordelen en sprak op 11 oktober 1730 een vonnis uit. De mannen zouden zich verdacht gemaakt hebben door te vluchten en het stadsbestuur had goede aannames dat de mannen schuldig waren aan ‘de grouwelijke misdaad van Sodomie’.¹⁴⁴ In het vonnis stond dat zij verbannen werden uit stad en provincie, het burgerrecht werd ontnomen, zij werden uit hun ambten gezet en hun waardigheid en privileges werd ze ontnomen.¹⁴⁵ Geen van de mannen is later nog gearresteerd.

---

¹³⁷ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 417-594.

¹³⁸ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-585.

¹³⁹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-585. ; Reenders, “Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven”, 23-24.

¹⁴⁰ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 584.

¹⁴¹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 607.

¹⁴² NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁴³ De mannen zijn opgeroepen op 9 juli, 7 augustus en 4 september. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 117.

¹⁴⁴ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 117.

¹⁴⁵ ‘gedetineerders [...] zijn vervallen en geprivéerd van haar Borgerrecht, Officien, Beneficien, en digniteiten [...] en vervolgens dieswegen behoren te worden gebannen [...] uit dese Stad, desselfs vrijheid en schout-ampt, mitgaders uit de gehele Provincie van Overijssel, gedurende haar leven lang, sonder daar ooit weer te mogen inkomen bij poene van Swaarder straffe’. Geciteerd uit: NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 117.

Tussen 12 oktober 1730 en 7 december 1732 zijn er, naar zoverre de bronnen tonen, geen veroordelingen meer geweest van sodomie in Zwolle. De laatste veroordeling vond plaats op 7 december 1732 en betrof een lijfstraf en een verbanning.¹⁴⁶

3.3 Verhoren

De verdachten Bilevelt en Banders zijn veelvuldig door de Zwolse rechtbank verhoord. Banders werd ongeveer dertig keer verhoord, Bilevelt ongeveer twaalf keer en bovendien werden er in totaal meer dan zeventig getuigenissen afgenomen in de periode tussen mei en oktober 1730.¹⁴⁷ Sommige getuigen deden hun verklaring onder ede en sommige verdachten verklaarden in senatu, wat betekende dat een voltallig senaat de confessie van een verdachte aanhoorde.¹⁴⁸ In mei begonnen de verhoren nog wat omslachtig en vroeg de rechtbank veel naar algemene zaken.¹⁴⁹ Later werden de vragen scherper en de rechtbank besloot een aantal verdachten met elkaar te confronteren om zo andere bekentenissen te ontlokken.¹⁵⁰ Wat opviel aan de opgetekende verklaringen is dat de verhoorde mannen vaak dezelfde verklaringen opnieuw moesten afleggen, dezelfde voorvallen werden keer op keer bevroegd en de ondervragers leken alle details te willen weten. In een tijd van veronderstelde 'verpreutsing' laten de verslagen dit absoluut niet zien, elk detail van het 'seksuele vergrijp' en de omstandigheden werden opgetekend.¹⁵¹ Deze houding van de rechtbank past bij de tendens uit 1730, Van der Meer beschreef namelijk dat de verhoren leken op een biecht doordat rechtbanken alles wilden weten, zij hadden een 'streven naar volledigheid'.¹⁵²

Uit de procesverslagen bleek dat het stadsbestuur op zoek leek naar een motivatie achter de seksuele handelingen van de mannen. Zo vroegen zij vaak wat de verdachte kreeg na een seksuele handeling, of hij beloond was in geld of in spullen, hoe veel de verdachte gedronken had en of de voorvallen onder dwang hadden plaatsgevonden.¹⁵³ Kortom wat bewoog iemand tot het plegen van een 'onmenselijke sonde'?¹⁵⁴ Zo beweerde Banders bijvoorbeeld dat 'Nauta hem belooft heeft voorleden Somer om hem gev[angene]

---

¹⁴⁶ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 118.

¹⁴⁷ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁴⁸ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867. ; Noordam, *Riskante relaties*, 246.

¹⁴⁹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 101-104.

¹⁵⁰ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 417-594.

¹⁵¹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁵² Van der Meer, *Sodoms zaad in Nederland*, 180.

¹⁵³ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁵⁴ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 137.

aalmoessenier te maken, en so in de Burger-Regering te brengen'.¹⁵⁵ Het stadsbestuur probeerde dus te zoeken naar transacties en wellicht uit te zoeken of het hier ging om prostitutie.

Of er tortuur is toegepast tijdens de verhoren is niet duidelijk. Hommo Reenders geeft aan dat rechtbanken destijds hardhandig verhoorden, wat kan duiden op een vermoeden van tortuur.¹⁵⁶ Leo Boon daarentegen suggereert dat het er niet op lijkt dat Banders is gemarteld. Hij stelt dat misschien de dreiging daarvan Banders tot praten aanspoorde.¹⁵⁷ In het vonnis staat dat de verklaringen van Banders en Bilevelt afgelegd zijn 'buiten pijn en banden van ijzer'.¹⁵⁸ Dit was nodig om een vonnis te valideren, belastende verklaringen moesten namelijk na het martelen bevestigd worden.¹⁵⁹ Dit geeft nog geen uitsluitsel over het vraagstuk van tortuur. Opvallend blijft wel dat Banders van 17 mei tot 20 juni volhardend bleef ontkennen. Te meer, er staat in Banders procesverslagen dat hij veelvuldig onder sterke druk is gezet, bedreigd is, en dat 'alle bedenkelijke persuasies zijn gebruikt om hem tot confessie te bewegen'.¹⁶⁰ Het is niet duidelijk waarom Banders uiteindelijk heeft bekend, maar duidelijk is wel dat marteling niet uitgesloten kan worden.

3.4 Interstedelijke samenwerking en uitleveringen

De Zwolse schepenbank onderhield intensief briefcontact met andere steden tijdens de vervolgingen. De steden in de Republiek stuurden elkaar lijsten met namen van verdachten en voortvluchtigen en hielpen elkaar met informatie.¹⁶¹ Uit zowel Kampen als Amsterdam ontving de Zwolse rechtbank vaak extracten van confessies, getuigenissen en lijsten met namen.¹⁶² De 'sodomieten-netwerken' van Zwolle en Kampen bleken verweven te zijn en daarom besloten de steden samen te werken. Kampen verhoorde verdachten over Zwolse

---

¹⁵⁵ Bovendien beschrijft Banders hier dat hij af en toe geld kreeg van Nauta. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar, 294.

¹⁵⁶ Reenders, "Vader, van droegheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25.

¹⁵⁷ Boon, 'Dien godlosen hoop van menschen', 138.

¹⁵⁸ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 112.

¹⁵⁹ Noordam, *Riskante relaties*, 248.

¹⁶⁰ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 247-289.

¹⁶¹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867. ; Van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden*, 97.

¹⁶² Een voorbeeld hiervan is een extract van een verhoor uit Kampen: NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 117-120.

sodomieten en stuurde hun verdachte naar Zwolle toe om verhoord te worden.¹⁶³ De Zwolse rechtbank verhoorde in ruil hiervoor ook gedetineerden over Amsterdamse en Kampense sodomieten.¹⁶⁴ Andere steden hielpen ook met arrestaties, zo was Zwolle in 1730 geholpen door Hardewijk om Banders te arresteren. Amsterdam had Bilevelt gearresteerd en er werd geprobeerd om de Zwolse Berent Smeeks te arresteren die hier waarschijnlijk verscholen zat.¹⁶⁵

3.5 Rechtsgelijkheid en zorgvuldigheid

In Zwolle lijkt sociale status ook een rol gespeeld te hebben tijdens de vervolgingen. In Zwolle zijn twee heren uit een hogere sociale klasse bij verstek veroordeeld, Jannes Nauta en Jan Willem van Rijswijk.¹⁶⁶ Niemand uit de elite kreeg de doodstraf. De vooraanstaande posities van beide heren zouden volgens Reenders ervoor gezorgd hebben dat zij meer mogelijkheden hadden om te vluchten.¹⁶⁷ Ook in Zwolle werd geen bezit geconfisqueerd na een veroordeling, volgens Reenders komt dit door de afkomst van beide heren, het stadsbestuur zou de eigen kas hierdoor namelijk schaden.¹⁶⁸

Dat de Zwolse rechtbank deed aan vriendjespolitiek bleek ook uit de afhandeling van een beschuldiging van schout De Moor. Banders beweerde in een van zijn verhoren dat de schout sodomie had gepleegd met Nauta.¹⁶⁹ De schout is hierop kort ondervraagt en al snel werd de zaak hiermee afgedaan. Echt insinuerende vragen werden hem niet gesteld en het verslag besloeg nog geen vijf regels.¹⁷⁰ De Moor was een onderdeel van het stadsbestuur en lijkt hiermee makkelijk weg te komen. Reenders schrijft dan ook over Zwolle dat het 'standsverschil ook de rechtspraak beheerste [...] Bovendien waren stadsbestuur en rechtspraak in één hand.'¹⁷¹

---

¹⁶³ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 129-130. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 203-207. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25.

¹⁶⁴ Banders en Bilevelt zijn bijvoorbeeld gehoord over Amsterdamse verdachten: NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 563.

¹⁶⁵ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 365-366. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 25-27.

¹⁶⁶ Nauta was burgerhopman, welgesteld, meentelid en hij had goede contacten binnen de elite. Van Rijswijk was een militair en had met name goede connecties, zo was zijn zwager de Zwolse burgemeester. ; Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 27-30.

¹⁶⁷ Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 28.

¹⁶⁸ Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 30.

¹⁶⁹ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 295-296.

¹⁷⁰ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 296.

¹⁷¹ Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 28.

De bronnen geven een verdeeld beeld over de zorgvuldigheid van het Zwolse stadsbestuur tijdens de vervolgingen. Enerzijds ging de schepenbank zorgvuldig te werk door de verdachten en getuigen veel te verhoren, meermaals dezelfde confessies te laten bevestigen en door veel op te schrijven.¹⁷² Anderzijds valt het op dat er vaak namen genoemd werden door de verdachten, maar dat de rechtbank hier niet altijd wat mee deed. Zo blijkt uit de bronnen dat niet al deze mannen zijn ondervraagd nog op verstek zijn veroordeeld.¹⁷³ Naast de rechtbank bleek de kerk in Zwolle ook niet iedereen actief te vervolgen. Noordam beschrijft bijvoorbeeld dat de Zwolse kerk geen tuchtmaatregelen tegen Banders nam.¹⁷⁴

3.6 Veroordelingen en straffen

Uit de bronnen is af te leiden dat er in totaal door het Zwolse stadsbestuur zeven vonnissen voor sodomie uitgesproken zijn tussen 1730-1732. Eén vonnis betrof een lijfstraf in de vorm van geseling vergezeld door een algehele verbanning uit stad en provincie.¹⁷⁵ Er werden vier vonnissen bij verstek uitgesproken waarbij de mannen hun rechten en posities kwijtraakten en niet meer in stad en provincie mochten komen.¹⁷⁶ Ten slotte zijn twee mannen veroordeeld tot de doodstraf door middel van ophanging.¹⁷⁷ In Zwolle werd dus niet de vrouwelijke doodstraf van wurging uitgesproken en dit is opvallend omdat er uit de bronnen wel bleek dat sodomie in Zwolle verbonden werd met vrouwelijkheid, zo zijn de sodomieten volgens de Zwolse confessies ‘gebruikt als een vrouw’.¹⁷⁸ Deze afkeurende verwijzingen kwamen volgens Dirk Noordam ook in andere steden voor.¹⁷⁹ Benjamin Kam schrijft dat het in Zwolle gebruikelijk was om lijken, na executie, nogmaals op te hangen en om ze daarna onder de galg te begraven. Dit moest ook volgens het vonnis gebeuren met Banders en Bilevelt.¹⁸⁰

Zoals Reenders en Noordam al kort benoemden, en zoals bleek uit de analyse van de vonnissen, paste het stadsbestuur een christelijke legitimatie toe in de vonnissen.¹⁸¹ Volgens

---

¹⁷² NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁷³ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796. ; NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867.

¹⁷⁴ Noordam, *Riskante relaties*, 261.

¹⁷⁵ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 118.

¹⁷⁶ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 117.

¹⁷⁷ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-585.

¹⁷⁸ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 231-232.

¹⁷⁹ Noordam, *Riskante relaties*, 204.

¹⁸⁰ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-586. ; Kam, *Capita Selecta*, 20.

¹⁸¹ Reenders, “Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven”, 26. ; Noordam, *Riskante relaties*, 253-254.

Noordam was Zwolle een van de weinige steden in de Republiek die deze duidelijke christelijke verantwoording voor de straffen gebruikte.¹⁸² Sodomie stond beschreven in het vonnis als de ‘grouwelste [...] in zijne [Gods] oogen’, God had bevolen om de sodomieten te doden en er werd een verwijzing gedaan naar het Bijbelverhaal over Sodom.¹⁸³ Bovendien stond er in het vonnis dat Zwolle hetzelfde lot stond te wachten als Sodom wanneer het stadsbestuur niet in actie zou komen.¹⁸⁴ Dit lijkt tevens de enige keer te zijn dat Zwolle zo’n duidelijke christelijke retoriek hanteerde, zo werd er geen christelijke verwijzing gebruikt in de andere vijf vonnissen.¹⁸⁵ De religieuze legitimering voor de vervolgingen lijkt hierdoor dus niet consequent.

Of er wetten bestonden in Zwolle over sodomie is onduidelijk. Uit de bronnen blijkt dat van Rijswijk bij zijn advocaat hierover advies ingewonnen had. Van Rijswijk achtte zichzelf onschuldig omdat hem alleen mutuele masturbatie bewezen kon worden. De advocaat zei hierop dat het niet uitmaakte waar een man het zaad ontving, sodomie kon gepleegd worden op meerdere manieren.¹⁸⁶ Het antwoord van de advocaat kan erop duiden dat er geen eenduidig antwoord bestond over wat er precies gezien werd als sodomie en over wat strafbaar was. Het is dan ook aannemelijk dat er in Zwolle, net zoals in Amsterdam, in het begin van de vervolgingen nog geen duidelijke wetten klaarlag over sodomie.

3.7 Deelconclusie

Vanaf mei 1730 gingen in Zwolle de vervolgingen van start. Er werden in totaal zeven mannen veroordeeld. Zwolle gebruikte bij vonnissen voor de doodstraf een christelijke motivering, zo spraken zij angst uit voor Gods toorn en met het uitvoeren van de doodstraf voerden zij Gods wil uit. Daarentegen was deze motivering niet te lezen in de andere vijf vonnissen, wat doet vermoeden dat de religieuze legitimering voor de vervolgingen niet de grootste was. De Zwolse rechtbank ging maar op bepaalde gebieden doortastend te werk, zo verhoorde zij veel getuigen en verdachten, maar mensen uit de eigen sociale kringen werden ontzien. Bovendien werd er maar weinig actie ondernomen op de namen die genoemd werden tijdens verhoren.

---

¹⁸² NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-584. ; Noordam, *Riskante relaties*, 253-254.

¹⁸³ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-584.

¹⁸⁴ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 583-584.

¹⁸⁵ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3796, aldaar 117-118.

¹⁸⁶ NL-ZIHCO, 0700, inv. nr. 3867, aldaar 486. ; Reenders, “Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven”, 28.

Zoals Reenders stelde, is het dus maar de vraag hoe groot de angst voor Gods toorn werkelijk was.¹⁸⁷

Wat betreft het historiografisch debat valt er voor veel van de verklaringen en theorieën wat te zeggen, zo waren in Zwolle het stadsbestuur en de justitie ook de initiatiefnemers van de vervolgingen. Ook Zwolle werkte veel samen met andere gerechten en kende een geschiedenis van minderhedenvervolgingen, zo hield het Zwolse stadsbestuur zich voor 1730 bezig met het vervolgen van zigeuners.¹⁸⁸ Ook in Zwolle waren er arrestaties van kopstukken wiens confessies de sodomievervolgingen voedden. Wat betreft de theorie over economische malaise als aanjager van de vervolgingen kan deze deels ontkracht en bevestigd worden. Enerzijds ging het vanaf 1700 economisch beter, was er welvaart, en de handel bloeide.¹⁸⁹ Anderzijds kreeg Zwolle ook te maken met vee sterfte, oproeren in de stad, en bovendien was de stadsschatkist vanaf 1720 leeg door het bestedingspatroon van het stadsbestuur.¹⁹⁰ Tot een grootschalige vervolging lijkt het in Zwolle nooit te zijn gekomen, immers zeven veroordelingen op een bevolking van ongeveer 12000 is niet veel.¹⁹¹

---

¹⁸⁷ Reenders, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven", 30.

¹⁸⁸ De Vries, *Geschiedenis van Zwolle II*, 106-107.

¹⁸⁹ De Vries, *Geschiedenis van Zwolle II*, 103-119.

¹⁹⁰ De Vries, *Geschiedenis van Zwolle II*, 105-120.

¹⁹¹ Ten Hove schat dat er gedurende de 18de eeuw ongeveer constant 12.000 mensen in Zwolle gewoond hebben, dit getal blijft natuurlijk een schatting dus het werkelijke aantal kan er iets boven of onder gelegen hebben. Het getal dient dan ook meer ter illustratie. ; Ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, 364.

Conclusie

Deze scriptie vertrok vanuit de constatering dat er in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden tussen 1730 en 1732 een golf aan sodomievervolgingen plaatsvond. De historiografie over sodomievervolgingen focuste zich vooral op de vervolgingen in het westen en Utrecht. De vervolgingen in het oosten werden hierin weinig besproken, noch vergeleken met het westen. Vanuit de vaststelling dat er grote regionale verschillen waren tussen het oosten en het westen qua stadsbesturen en rechtspraak is er in deze scriptie onderzocht, door middel van comparatief onderzoek, in hoeverre er verschillen in de sodomievervolgingen van Amsterdam en Zwolle waren.

In het eerste hoofdstuk zijn de Amsterdamse en Zwolse stadsbesturen beschreven om zo de regionale bestuurlijke verschillen duidelijk te krijgen. Daarnaast diende deze uiteenzetting als context van de wereldlijke overheden als vervolgers. Uit deze vergelijking bleek dat de strafrechtspraak in beide steden redelijk hetzelfde georganiseerd was. Verschillen tussen beide rechtbanken betroffen het aantal aangestelde schepenen en diens ondersteunende personeel. Het belangrijkste verschil tussen de stadsbesturen was dat er in Zwolle meer burgers konden participeren door de meente, en dat er hier meer mechanismen waren om de balans met de magistraat te handhaven en om diens macht in te perken. Daarentegen had Amsterdam een vroedschap dat functioneerde als een adviesorgaan dat tevens vaak genegeerd werd door de burgemeesters. Hier waren ook minder mechanismen om macht te beperken. Desalniettemin hadden de hoogste sociale kringen binnen beide stadsbesturen de macht en de rechtspraak in handen.

Wat kan de casus van Zwolle, in vergelijking tot Amsterdam, bijdragen aan het debat? In absolute cijfers zijn er in Amsterdam meer mannen vervolgd dan in Zwolle. Dit lijkt de bewering van Ivo Schöffers te onderschrijven dat de vervolgingen in het westen intensiever waren dan in het oosten. Wanneer dit absolute getal echter vergeleken wordt met het aantal inwoners geven de cijfers een tegenovergesteld beeld. Van de Zwolse populatie is namelijk 0,058% veroordeeld voor sodomie, en van de Amsterdamse populatie slechts 0,02%.¹⁹² Zwolle deed dus niet per definitie onder voor Amsterdam.

---

¹⁹² De rekensom is als volgt gemaakt:

Zwolle: $(7/12000) \times 100 = 0,0583\%$

Amsterdam: $(49/239866) \times 100 = 0,0204\%$

In Zwolle was de populatie gedurende de 18de eeuw rond de 12.000 inwoners volgens Ten Hove. Voor Amsterdam bedroeg de populatie in 1732 ongeveer 239866 inwoners volgens de bronnen van

Uit de vergelijking bleek dat de 'sodomiecrisis' anders opgepakt werd in het oosten dan in het westen. Het Amsterdamse stadsbestuur was na het ontvangen van de inlichtingen terughoudender en kwam later op gang. Het Zwolse stadsbestuur daarentegen had al binnen één dag na het ontvangen van de brief de eerste voortvluchtige opgepakt. Beide steden begonnen, waarschijnlijk, aan de vervolgingen zonder duidelijke wetgeving. Amsterdam werkte middels gedeputeerden mee aan gewestelijke wetgeving over sodomie. Zwolle daarentegen heeft, voor zoverre de bronnen dit weergaven, niet deelgenomen aan discussies over gewestelijke wetgeving, en hield hierdoor de complete soevereiniteit over de eigen rechtspraak. Opvallend genoeg dook het plakkaat op tussen de bronnen van het Zwolse archief en verliepen de procedures voor het uitspreken van een vonnis bij verstek voor beide steden op dezelfde wijze. Het kan dus niet uitgesloten worden dat de Zwolse wetgeving ook beïnvloed werd door het plakkaat.

Uit de vergelijking kwam ook voort dat de verschillen tussen de stadsbesturen en rechtbanken niet van invloed waren op de rechtsgelijkheid en op de verhoormethoden. Beide rechtbanken confronteerden de verdachten tijdens hun proces met belastende informatie of met andere verdachten om confessies te ontlokken, daarnaast werden verdachten in beide steden onder erge druk gezet, al werd er in Amsterdam waarschijnlijk vaker gemarteld. Daarnaast waren beide rechtbanken niet geneigd om naar alle mannen, die genoemd werden tijdens de verhoren, een onderzoek te starten. Des te meer, in beide stadsbesturen was de rol van de hogere sociale kringen groot en dit was van invloed op de vervolgingen. De 'elite' werd namelijk altijd geholpen en (financieel) beschermd en zodoende ontzien. De schijnbare meer 'democratische' opzet van het Zwolse stadsbestuur resulteerde dus niet in een grotere rechtsgelijkheid, ook hier was de rechtspraak in handen van de magistraat. Deze vergelijkingen onderschrijven dus ook niet de bewering dat de vervolgingen in het westen intensiever waren dan in het oosten. Ivo Schöffers en Boon schreven bovendien dat sommige gerechten een 'panische overijver' hadden, dit wordt door het bovenstaande betwist.

Geschiedenislokaal023. Deze aantallen zullen natuurlijk afwijken van de destijds werkelijkheid, zij dienen hier met name om een schets te kunnen geven van hoe veel mensen uit een stad nu eigenlijk vervolgd zijn.

Cijfers van bevolkingsaantallen zijn afkomstig uit:

Ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle*, 364.

Geschiedenislokaal023, 'Inwonersaantallen (1398-1795)', (Versie onbekend),

<https://www.geschiedenislokaal023.nl/bronnen/inwonersaantallen-1398-1795/> (geraadpleegd op 16 januari 2021).

De autonomie van beide rechtbanken speelde wel een rol wat betreft de gegeven straffen. In Amsterdam zijn er mannen voorwaardelijk vrijgelaten, waar dit in Zwolle niet gebeurde. Bovendien zijn er in Amsterdam andere varianten van de doodstraf uitgesproken dan in Zwolle. Opvallend hierbij was dat in Zwolle geen vrouwelijke doodstraffen uitgesproken zijn over de mannen, terwijl sodomie hier ook verbonden werd met vrouwelijkheid zoals bleek uit de procesverslagen. Boon, Schöffner en Dirk Noordam beschreven daarnaast dat de verschillende steden samenwerkten over de gewestelijke grenzen heen, mede door vervolgingen in het verleden. Zowel de rechtbank van Zwolle als de rechtbank van Amsterdam bevestigen deze veronderstelling, beide rechtbanken werkten veelvuldig samen met elkaar en andere steden. De werkwijze van beide rechtbanken kende dus ook, ondanks regionale verschillen, parallellen.

Boon en Schöffner gaven als mogelijke aanleiding voor de vervolgingen economische tegenslagen welke in verband werden gebracht met Gods toorn voor het tolereren van sodomie. Volgens Schöffner gebruikten de steden bovendien een christelijke legitimatie om de mannen voor sodomie te veroordelen en volgens Noordam blonk Zwolle hier zelfs in uit. Uit de Zwolse vonnissen kan daarentegen afgeleid worden dat de christelijke legitimatie enkel terugkomt in de vonnissen over de doodstraf, in de andere vijf vonnissen gebeurde dit niet. Met deze bronnen kan dus niet bewezen worden dat de vervolgingen steunden op enkel een christelijke legitimatie, of uit een angst voor Gods toorn. En zoals Hommo Reenders al beschreef, leek de angst voor Gods toorn überhaupt niet zo groot te zijn als het op de vervolging van de 'elite' aankwam. Dit onderzoek naar bestaande bronnen kon bovendien uitwijzen dat de economische omstandigheden moeilijk aan te wijzen zijn als veroorzaker, in Zwolle was er namelijk, naast enkele tegenslagen, ook sprake van economische bloei. Hiermee ondersteund de casus dus de standpunten van Theo van der Meer en Noordam.

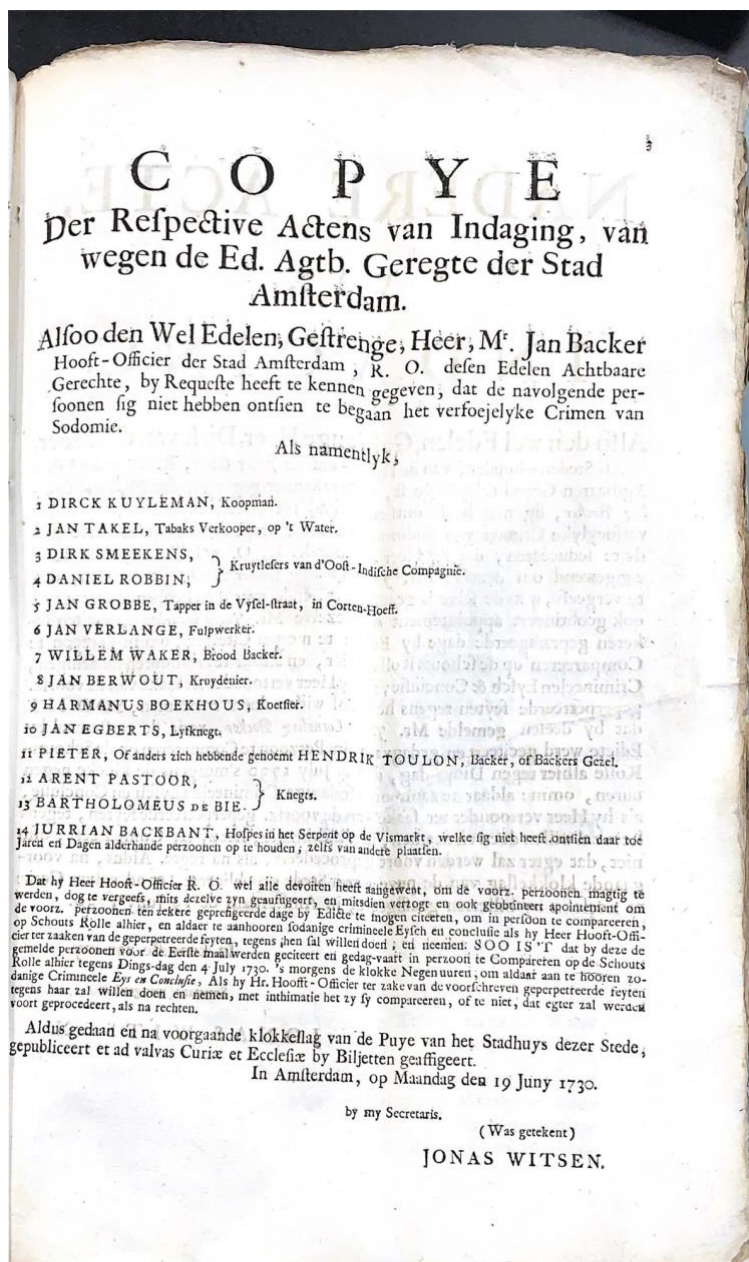
Verder onderzoek zou uit kunnen wijzen in hoeverre de sociale- en de maatschappelijke- verklaringstheorieën uit de historiografie toepasbaar zijn op de casus van Zwolle en verder onderzoek zou uit kunnen wijzen welke rol de kerk en het volk gespeeld hebben in de sodomievervolgingen van Zwolle.

Dus hoewel er grote parallellen te zien waren tussen de sodomievervolgingen en de rechtbanken van Amsterdam en Zwolle, hanteerde Zwolle ook een eigen aanpak van de vervolgingen en deed de kleinere stad niet persé onder voor het veel grotere Amsterdam.

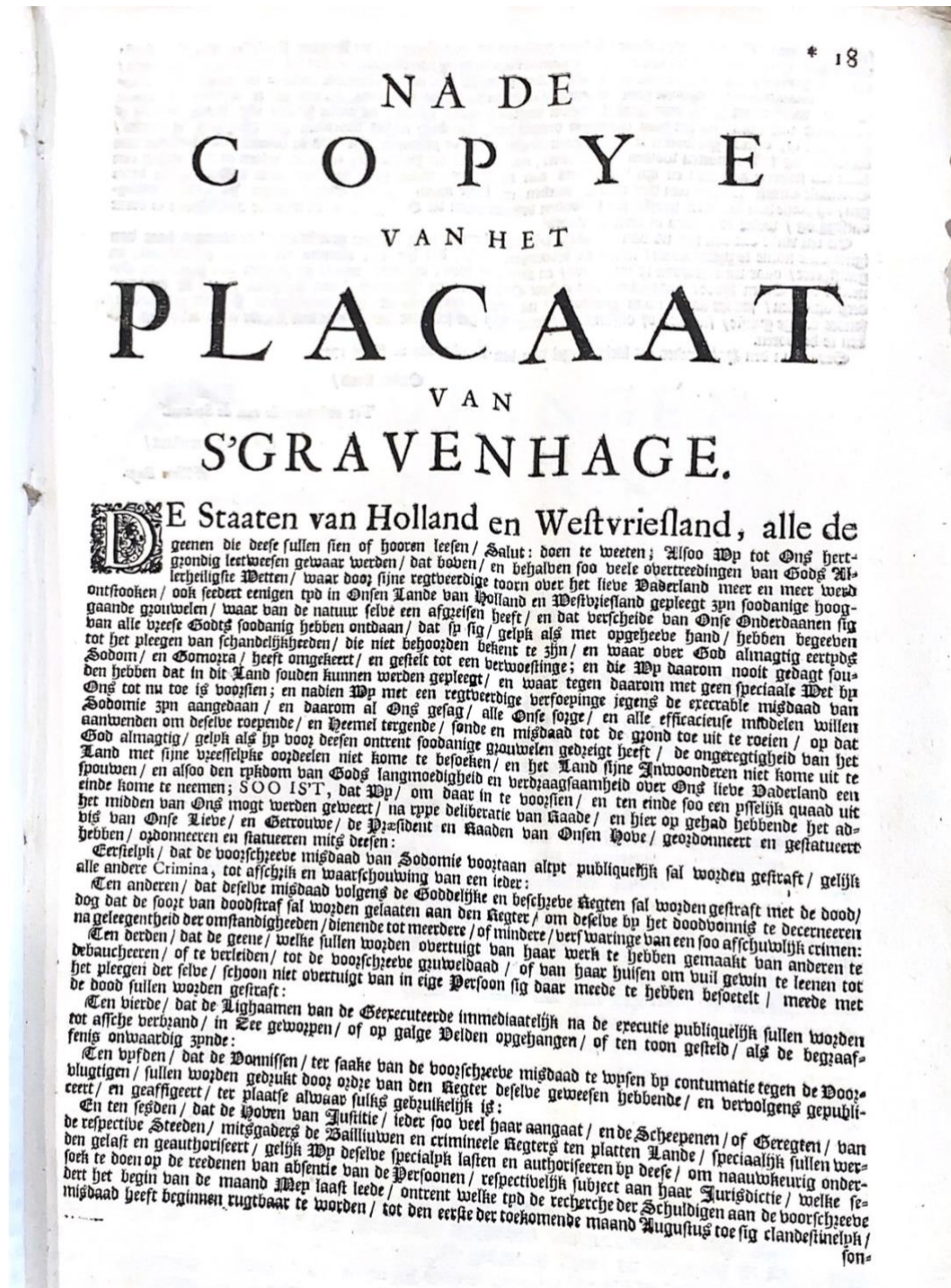
Bijlagen

Bijlage 1:

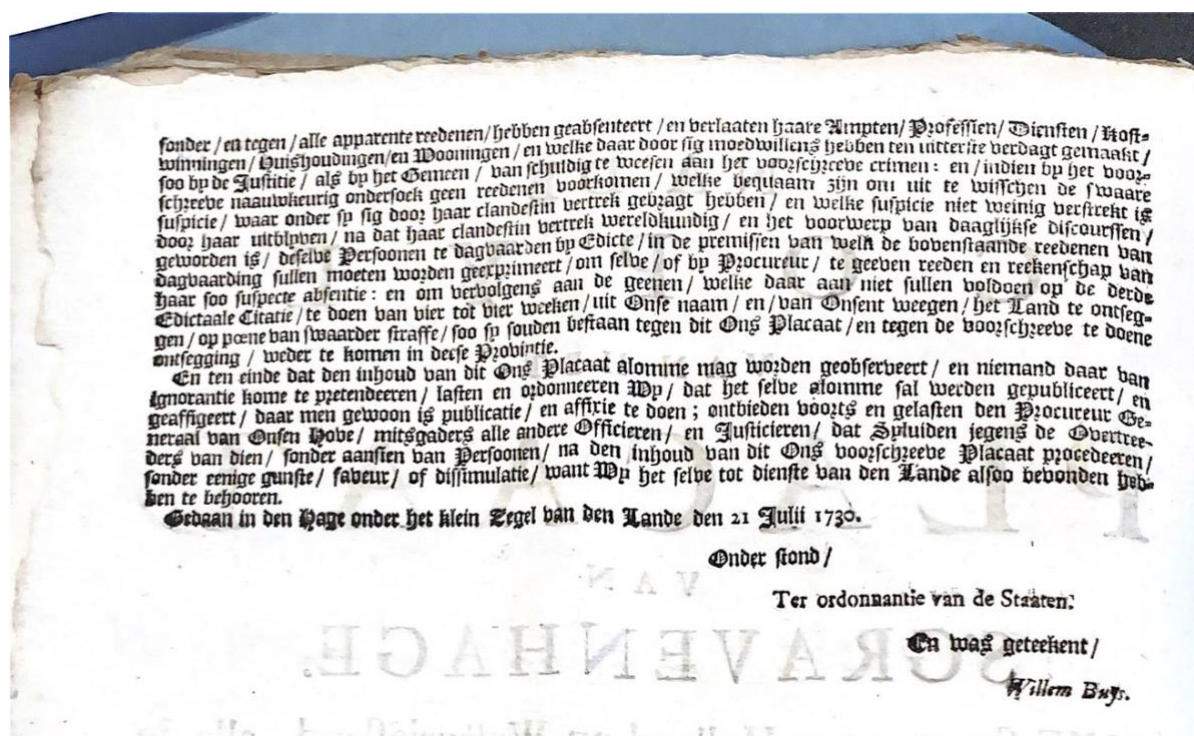
Afbeelding 1: Cope. Der Respective Actens van Indaging, van wegen de Ed. Agtb. Geregte der Stad Amsterdam, 19 juni 1730, Jonas Witsen.

Bron: NL-ZIHC0, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 3.

Afbeelding 2: Na de Cotype van het Placaat van S' Gravenhage, 21 juli 1730, Willem Buys.

Bron: NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 18.

Afbeelding 3: Na de Cope van het Placaat van S' Gravenhage, 21 juli 1730, Willem Buys.

Bron: NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 19.

Bijlage 3:

Afbeelding 4: 'Vliegend blaadje naar aanleiding van de terechtstelling van Laurens Hospanion in Amsterdam. Het slachtoffer is afgebeeld in vrouwenkleden om het onmannelijke van zijn handelingen te accentueren.'

Bron en geciteerd bijschrift uit: Leo Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen' Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw*, Ivo Schöffer, e.a., ed., (Amsterdam 1997) 171.

Bibliografie

Primaire bronnen

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv. nr. 3867.

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Stadsbestuur Zwolle, archieven van de opeenvolgende stadsbesturen, inv. nr. 3796.

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209.

Secundaire literatuur

Bijbel Online, 'De verwoeste steden Sodom en Gomorra', (versie onbekend),
<https://bijbel.eo.nl/bijbelse-achtergrond/de-verwoeste-steden-sodom-en-gomorra>
(geraadpleegd op 15 november 2020).

Boon, Leo, *'Dien godlosen hoop van menschen' Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw*, Ivo Schöffers, e.a., ed., (Amsterdam 1997).

Bouwman, Gijs, *De zonde van Sodom: ontstaan en verstaan van een bijbelverhaal* (Hilversum 1990).

De Vries, Thom, *Geschiedenis van Zwolle II, Van de invoering der Reformatie tot het jaar 1940* (Zwolle 1961).

Faber, Sjoerd, Jacobine Huisken, Friso Lammertse en Micheal Hoyle, *Van Heeren, die hunn' stoel en kussen niet beschaemen: Het stadsbestuur van Amsterdam in de 17^e en 18^e eeuw* (Amsterdam 1987).

Faber, Sjoerd, *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811. De nieuwe menslievendheid* (Arnhem 1983).

Geschiedenislokaal023, 'Inwonersaantallen (1398-1795)', (versie onbekend),
<https://www.geschiedenislokaal023.nl/bronnen/inwonersaantallen-1398-1795/>
(geraadpleegd op 16 januari 2021).

Hove, Jan ten, *Geschiedenis van Zwolle* (Zwolle 2005).

Kam, Benjamin, *Capita selecta, capita occidiorum: Doodstraffen in Zwolle van Columbus tot Napoleon* (Zwolle 1992).

Meer, Theo van der, 'Premodern origins of modern homophobia and masculinity', *Sexuality Research & Social Policy* 1 (2004) 77–90.

Meer, Theo van der, *Sodoms zaad in Nederland: het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Nijmegen 1995).

Meer, Theo van der, 'Sodomy and Its Discontents: Discourse, Desire, and the Rise of a Same-Sex Proto-Something in the Early Modern Dutch Republic', *Historical Reflections / Réflexions Historiques* 33 (2007) 41–67.

Meer, Theo van der, 'The Persecutions of Sodomites in Eighteenth-Century Amsterdam: Changing Perceptions of Sodomy', *Journal of Homosexuality* 16 (1989) 263–307.

Meer, Theo van der, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheeden. Sodomietenvervolging in Amsterdam 1730-1811* (Amsterdam 1984).

Mensema , Albertus, Jans, 'Inrichting van het stadsbestuur', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 7 december 2020).

Mensema , Albertus, Jans, 'Justitie en politie', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 7 december 2020).

Mensema , Albertus, Jans, 'Stadsrecht', (versie 28-11-2020), https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

Mensema , Albertus, Jans, 'Criminele zaken', (versie 28-11-2020),
https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

Mensema , Albertus, Jans, 'Schoutengericht van Zwolle of Zwollekerspel', (versie 28-11-2020),
https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

Mensema , Albertus, Jans, 'Stadsgericht van Zwolle', (versie 28-11-2020),
https://historischcentrumoverijssel.nl/archieven/?mivast=20&mizig=210&miadt=141&micode=0700&milang=nl&mizk_alle=criminalia%20registers&miview=inv2#inv3t2 (geraadpleegd op 6 december 2020).

Noordam, Dirk, Jaap, *Riskante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995).

Onnekink, David, 'The Body Politic', in: Helmer Helmers en Geert Janssen (red.), *The Cambridge Companion to the Dutch Golden Age* (Cambridge 2018) 107-123.

Reenders, Hommo, "Vader, van droefheid kan mijn moeder niet meer schrijven' Sodomievervolging te Zwolle in 1730', *Zwolse Historisch Tijdschrift* 2 (1985) 3, 21-30.

Streng, Jean, Cornelis, "*Stemme in staat*". *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle 1579-1795* (Hilversum, 1997).

Afbeeldingen:

Print op het voorblad:

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, 0700 Mensema, A.J., Inventaris van het stadsarchief van Zwolle, 1230-1813, Zwolle (2007), inv. nr. 3867, aldaar 607.

Afbeelding 1 (bijlage 1):

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 3.

Afbeelding 2 (bijlage 2):

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 18.

Afbeelding 3 (bijlage 2):

NL-ZIHCO, Historisch Centrum Overijssel Zwolle, BIBLIOTHEEK Bibliotheekcollectie, Bibliotheek van Overijssel, inv. nr. A 30209, aldaar 19.

Afbeelding 4 (bijlage 3):

Leo Boon, *'Dien godlosen hoop van menschen' Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw*, Ivo Schöffer, e.a., ed., (Amsterdam 1997) 171.